

Перспективи реформування державно-церковних відносин

Оксана Рублюк,

кандидат політичних наук, доцент, докторант
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

Важливість дослідження історичних джерел конфліктних тенденцій в сьгоднішньому православ'ї не викликає сумніву, оскільки з історії розвитку суспільств відомо, що об'єктивний аналіз і раціональність обраних пріоритетів при розв'язанні суспільних протиріч, які виникали на ґрунті релігійних непорозумінь, дозволяли уникнути значних соціальних збурень.

На зламі тисячоліть Україна опинилась в епіцентрі великої суспільної трансформації. Внаслідок цього, зокрема, посилюється інтерес до досліджень релігійної проблематики. Це обумовлено як складною соціально-економічною ситуацією, так і суперечливою релігійною спадщиною – в сенсі центрів тяжіння основних православних конфесій.

Достовірність та обґрунтованість концепцій і висновків цієї статті базується на аналізі історичних фактів та архівних джерел, публікацій світських і церковних видань, досліджень вітчизняних та зарубіжних філософів, політологів.

Розбудова української демократичної держави потребує відродження та розвитку національної духовної культури. Серед процесів, що визначають нову якість духовного життя суспільства, значне місце посідають зміни у стосунках між державою та релігійними організаціями, здійснення реалістичної політики щодо всіх конфесій, налагодження з ними тісного співробітництва у вирішенні питань державно-церковних відносин.

Одночасно з яскравим спалахом національного життя – розширенням сфери вживання української мови, появи новаторських творів літератури і мистецтва, поживавленням процесів у галузі культури, проголошенням давно виплеканої ідеї державності – почало оживати, набувати нових

проявів і релігійно-духовне життя. Відродження храмів, збільшення кількості релігійних громад різних конфесій, створення церковних і церковно-громадських організацій просвітницького та добродійного спрямування – це все результат безперечної демократизації суспільного життя України, у тому числі й релігійного.

Варіантів співпраці держави з церковними інституціями може бути багато. Слід зважити й на те, що саморозвиток та самовирішення релігійних питань дає можливість іншим державам через посередництво церков втручатися у внутрішні справи України, впливати на її внутрішню та зовнішню політику. Зрештою, такий саморозвиток сприяє формуванню в Україні державно-регіональних церков, які можуть стати, за умови активних дій зацікавлених чинників, загрозою цілісності України.

Треба мати на увазі й те, що в сучасній Україні консолідувати народ на релігійному ґрунті неможливо. Більше того, намагання згуртувати його в такий спосіб призводить до подальших розколів, ворожнечі в поки що далеко не монолітному суспільстві. Нині характерна не релігійна інтеграція, а конфесійне розшарування, множення конфесій. У зв'язку з цими обставинами необхідно обережно ставитися до ідеї проголошення єдиної національної церкви.

Відомо, що в Україні проживає багато православних росіян, які за традицією підтримують Московську патріархію. Цілком ймовірно, що певна частина православних молдован орієнтується на Румунську патріархію, а болгар – на Болгарську. І це слід враховувати.

Вихід в єдиному – в толерантності, взаємній повазі, співжитті і співпраці різних церков. Світовий досвід переконує, що досягнення згуртованості принципово неможливе на шляхах формування ідентичності – політичної, національної, конфесійної. Цей процес надто складний і потребує, щонайперше, суспільної згоди всіх наявних в Україні церков.

Слід добиватися деполітизації церковного життя, невтручання політичних і державних чинників у внутрішні справи церкви. Якщо події розвиватимуться по-іншому, то можна прогнозувати подальше загострення боротьби між церквами і конфесіями, яке може набирати й крайніх форм.

Існування церкви в лабетах тоталітарного суспільства призвело як до штучного зменшення церковно-релігійної мережі, дискримінації віруючих, так і до певної бюрократизації церковного життя, церковного керівництва.

Одним із важливих питань для церкви у посттоталітарному суспільстві є взаємини з державою. Для православних церков воно завжди було актуальним. На відміну від католицької церкви, яка, існуючи в інших умовах, здебільшого переймалася суто внутрішніми проблемами (целібат, соціальне служіння, дискусія про розлучення, дозвіл або заборона

штучного припинення вагітності), православ'я задля свого виживання постійно мусило зосереджуватися на відносинах із владою. Цю „спадщину” непросто подолати і в нових умовах.

24 квітня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, а через рік, 24 квітня 1992 року, – зміни і доповнення до цього закону та до відповідних статей Цивільно-процесуального кодексу. Ця законодавча база стала основою для духовно-релігійного відродження, відкрила свободу релігійного волевиявлення громадян, повернення їм храмів, церковного майна, вирішення міжконфесійних суперечок.

В історії України практично вперше з'явилася можливість релігійного розкріпачення церкви через відокремлення її від держави, хоча з суспільством вона завжди складала органічну єдність. (Радянське “відокремлення” насправді було пригніченням, воно мало на меті витіснення конкурента).

Однією з найгостріших проблем релігійно-церковного життя в Україні є міжцерковні та міжконфесійні конфлікти і суперечки. Вони віддзеркалюють загальний стан політичних процесів, які характеризуються їх складністю, зумовленою специфікою перехідного періоду від тоталітаризму до демократичного суспільства.

Ціннісні виміри сучасних державно-церковних відносин в Україні мають стосуватися передусім головного – людського життя. Адже, незалежно від різних трактувань його природи і джерел, в сучасному цивілізованому світі воно визнається найбільшою цінністю. Життя людини захищають міжнародне право та національне законодавство всіх країн світу.

Обов'язок збереження життя бере на себе також церква. Релігійні організації, міжнародні та національні громадські рухи ведуть різнобічну діяльність, спрямовану на подолання будь-яких загроз життю людини: від голоду та бідності до забруднення довкілля і збройних конфліктів, від застосування смертної кари до епідемій небезпечних хвороб. Захист життя людини від різних загроз – основна мета і функція сучасної держави, і неоціненну допомогу в цьому може надати їй церква.

Україна ратифікувала міжнародно-правові документи, що декларують право на життя як безумовне, основоположне право людини, і закріпила його в Конституції. В Преамбулі Основного Закону проголошується, що “державна дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя”, в Статті 3 – що “людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Водночас в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України одним з пріоритетних національних інтересів держави визначено “зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу”.

Нааявний економічний, науковий, культурний потенціал, ті зрушення на краще, які останнім часом стали помітними на макроекономічному рівні, породжують надію, що з часом Україна досягне поставленої мети у справі забезпечення гідного рівня життя громадян. Водночас на мікрорівні, на рівні життя окремої людини, тривала криза перехідного періоду залишила болючі сліди, зумовила негативні тенденції, поглиблення яких істотно загрожує безпеці абсолютної більшості наших громадян. Тому, визнаючи наші здобутки на шляху реформування, доцільно зосередити увагу на “больових місцях” суспільного життя – з метою пошуку шляхів і засобів їх уникнення.

Нинішні демографічні процеси засвідчують, що найгострішими питаннями, які безпосередньо торкаються права людини на життя та його гідний рівень, є проблеми економічного забезпечення переважної більшості громадян, а також стану їх психічного і фізичного здоров'я, доступності медичної допомоги, поліпшення соціального захисту материнства і дитинства. Аналіз цієї ситуації свідчить, що в Україні далеко не повною мірою забезпечуються основні права людини. Внаслідок цього демографічна криза може набути незворотного характеру, а соціально-стресовий стан суспільства – зумовити посилення тенденцій знецінення людського життя. Не випадково в країні поширюються такі тривожні явища, як самогубства, переривання вагітності тощо. Все це стає предметом громадських дискусій, які, можливо, у недалекій перспективі визначатимуть ставлення держави, церкви, суспільства, особистості до проблем евтаназії та клонування.

Держава і церква могли б спільно вживати заходів, спрямованих на подолання тенденцій до знецінення життя людини. Держава має використати всі можливості для реформування системи оплати праці, реалізації Стратегії подолання бідності, підвищення легальних доходів громадян, впровадження практики щорічних Державних доповідей з найважливіших питань життєзабезпечення населення. Для посилення правового захисту громадян та їх правової освіти доцільно прискорити проведення судової реформи, забезпечивши її справжню незалежність від законодавчої та виконавчої гілок влади; ухвалити закон “Про охорону дитинства”, ввести в дію Сімейний кодекс. Для недопущення поширення в інформаційному просторі України кіно-, відео- та аудіопродукції, що пропагує насильство, порнографію, аморальність, необхідно прийняти закон “Про обмеження поширення засобами інформації порнографії, жакхів, насильства”. Гострою медичною та соціальною проблемою є проблема трансплантації органів людини. Потребують уваги суспільні групи з особливими потребами (інваліди). Для подолання поширення сирітства і соціального сирітства слід прискорити розробку і реалізацію Положення про прийомну сім'ю та інших нормативних актів, що стосуються цієї інституції.

В соціальному захисті суспільних груп, що потребують особливої уваги, в організації їм допомоги значну роль може відігравати церква. Дослідження громадської думки стосовно її можливостей у подоланні тенденцій до знецінення життя людини показує, що суспільна потреба в церкві виходить за межі суто релігійного поля, зміщується в соціальну сферу.

Привертає увагу та обставина, що очікування соціальної активності церкви серед віруючих є вищим. Значна частина громадян, які визнають себе віруючими, в реальності не керуються релігійним розумінням природи життя. Переважна їх більшість схильна вважати, що дії, які Церква трактує як гріх, мають також і соціальні передумови: майже 80 % віруючих впевнені, що до переривання вагітності жінок змушують несприятливі умови життя, обмежені матеріальні можливості утримувати дитину, дати їй належне виховання та освіту; 76,3 % – переконані, що головні причини зростання кількості самогубств в Україні обумовлені зниженням рівня життя.

Водночас віруючі громадяни, у порівнянні з атеїстами, демонструють помітно вищий рівень поваги до життя. Суттєвою є і регіональна різниця у ставленні населення до проблем життя і смерті, евтаназії, переривання вагітності. Населення західного регіону демонструє вищий, порівняно з жителями інших регіонів, ступінь довіри до церкви. Ця різниця зумовлена не лише історичними особливостями, а й активною соціальною діяльністю церкви в цьому регіоні.

Значні можливості має церква й для здійснення соціально значимих проектів. Користуючись суспільною підтримкою, вона могла б багато зробити для організації громадської допомоги найвразливішим соціальним групам населення, створюючи відповідні служби та залучаючи до праці в них добровольців з числа не лише віруючих, а й невіруючих. В організації мережі хоспісів та різних соціальних служб перспективною могла б бути співпраця церкви з державними службами зайнятості. Це дозволило б залучати безробітних до праці в цих закладах на громадських засадах.

Виховання дітей, підлітків і молоді на принципах релігійної моралі сприятиме попередженню негативних явищ у їх майбутньому сімейному житті.

Об'єднання зусиль держави, суспільства та релігійних інституцій у розв'язанні соціальних проблем сприяло б міжцерковному порозумінню, гармонізації державно-церковних відносин та зміцненню авторитету церкви в суспільстві.

Суспільний поступ полягає у дедалі більшому єднанні людей. Світ навколо нас динамічно змінюється, і питання постає так: або наша країна дасть нарешті адекватну відповідь на виклики часу, або остаточно перетвориться на третьорозрядну державу. Для того, щоб посісти гідне місце у світовій спільноті, українському суспільству необхідно здійснити

радикальну інтелектуальну і соціальну трансформацію, що є неодмінною умовою консолідації суспільства. Це диктується жорсткими законами виживання націй в сучасному, та й майбутньому, світі. Виконання цієї умови дає змогу націям забезпечувати свій сталий і безпечний розвиток, незважаючи на будь-які прояви зовнішнього тиску. Така консолідуюча національна ідея виконує функції того чинника, який узгоджує всі інтереси і перетворює зусилля мільйонів людей у реальні досягнення. Роль державної влади – втілювати в життя національну ідею та забезпечувати всі складові розвитку, динамічно й ефективно здійснювати необхідні перетворення.

Нинішнє тривале міжконфесійне протистояння, яке окремі зарубіжні засоби масової інформації назвали “війною дзвіниць”, негативно впливає на розбудову і утвердження незалежної української держави. Це безперечно. У зв’язку з цим постає питання про зв’язок релігії та політики. І якщо в епоху масового атеїзму таке питання здебільш одержувало негативну відповідь, то нині взаємозв’язок релігії і політики очевидний.

Можна, звичайно, послатися на історичні факти, на уроки минулого щодо важливості і релігійного питання у державотворчому процесі. Немає, очевидно, потреби детально зупинятися на проблемах національно-церковного відродження України у 1917 – 1920 роках. Але слід підкреслити чіткість і обґрунтованість позицій таких, зокрема, національних церковних діячів, як О. Лотоцький, М. Міхновський, В. Чехівський та інші, які послідовно порушували перед урядом Центральної Ради питання важливості церковного життя для утвердження української державності. Історичні факти також свідчать, що Центральна Рада не зовсім серйозно сприймала пропозиції провідних діячів національного духовенства, вважаючи церковні та міжцерковні стосунки і, ширше, взагалі релігійне питання приватною справою духовних осіб. І це трагічно позначилося на державотворчому процесі тогочасного періоду.

Не зупиняючись детально на проблемах національно-церковного життя 1917 – 1920 років, взаємозв’язку релігії і політики у період становлення української держави початку ХХ століття, слід все ж наголосити, що втрати молодій державі багато в чому обумовлювалися ігноруванням органами державної влади церковних проблем. Немає сумніву, що ця тема є важливою й для сьогодення.

Слід зауважити, що й нині чимало ведеться розмов про взаємозв’язок релігії і політики, ролі церкви у державотворчому процесі. Але коли мова заходить, приміром, про врегулювання міжцерковних, міжконфесійних суперечок, то зазвичай вирішення цих питань віддається на розсуд релігійних організацій, виходячи з того, що церква в Україні відокремлена від держави. Міркування такі: це, мовляв, не державні проблеми. Незважаючи на те, що відокремлення дійсно має місце, все ж слід

наголосити: Україна повинна мати власну державну церковну політику. Наприклад, у нас прийнято закон про свободу совісті та релігійні організації. Але як він виконується на місцях? Це всім відомо. У той же час єпископи повинні отримувати відповідні орієнтири владних структур щодо дотримання чинного законодавства, врегулювання міжконфесійних суперечок, розподілу майна, підтримки церквою тих чи інших громадських заходів тощо. Це безперечно сприятиме державотворчому процесові як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні.

Безумовно, і це слід підкреслити, мова не повинна йти про пряме втручання держави у церковне життя. Але країна, що у складних умовах утверджує свою незалежність, повинна використати релігійний фактор для прискорення розбудови української держави, бо значну частину українського наелення становлять віруючі, від миру і злагоди між якими багато в чому залежить стабільність суспільного розвитку. Принагідно зауважимо, що певні політичні сили поза межами нашої країни намагаються використати релігійні незгоди як дестабілізуючий фактор, що видно, приміром, на спробах зробити православне роз'єднання якомога тривалішим.

Можна навести й інший приклад спроб деяких зарубіжних сил дестабілізувати суспільну обстановку за допомогою релігійного фактора. Не кажучи вже про сумнівне "Біле братство", мормонів, мунівців тощо, не завадило б звернути увагу й на активну проповідницьку діяльність на теренах суверенної України зарубіжних протестантських проповідників, яким надається радіо і телеэфір, найкращі кіноконцертні зали, аудиторії навчальних закладів, стадіони тощо. Вони навчають українських християн, як їм молитися, які молитовні зібрання відвідувати, яку і як вивчати релігійну літературу тощо. Все це спрямовується, зрештою, на те, щоб таким методом змінити духовний етнофонд України, спосіб життя і менталітет українського віруючого, впровадити у релігійну практику зовнішнє християнське життя, що не відповідає народній традиції.

Дбаючи про майбутнє нового покоління, його всебічний духовний розквіт, органи влади зобов'язані звернути на ці проблеми серйозну увагу. Але для цього Україна повинна мати свою власну церковну політику.

Говорячи про сьогоденнє українське державотворення, маємо на увазі саме українську національну державу. Однак постановка питання про українську національну церкву розуміється як добрий намір формування міжконфесійної єдності, яка сприяла б властивими їй методами процесові консолідації українського народу.

Державний принцип свободи совісті гарантує захист кожного громадянина, незалежно від того, яку релігію він сповідує чи не сповідує жодної. Звідси випливає діалектична єдність поліваріантності релігій в Україні як національних, оскільки носіями їх є рівноправні громадяни держави. При цьому важливо враховувати, що абсолютна більшість

українських громадян є християнами грецького обряду. Завдання держави максимально сприяти їх екуменічним устремлінням. Саме така українсько-християнська злагода сприятиме державотворчим процесам. Можливо, саме шлях до великої мети – побудови української держави – приведе й самі конфесії до своєї рідної Української Християнської Асамблеї, а через неї і до канонічної патріаршої єдності в Українській Християнській Церкві, національній за формою і вселенській за суттю.

Література:

1. **Андрущенко В. П., Самчук З. В.** “Українська людина” у суперечностях історії: соціокультурний вимір // Національна культура в сучасній Україні. – К., 1995.
2. **Кордош Е. Ю.** Державотворчий процес в Україні та релігія // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 1995.
3. **Курас І.** Федерація чи унітарна держава? Загальнонаціональні та релігійні державотворчі інтереси в сучасній Україні // Політика і час. – 1993. – № 6.
4. **Рибкало В.** Стереотипи традиційності в політичній культурі українського суспільства // ООН і майбутні покоління. Матеріали міжнародного симпозіуму, присвяченого 50-річчю ООН. – К., 1996.
5. **Рибачук М. Ф.** Релігійні організації в процесі державотворення в Україні // ООН і майбутні покоління. Матеріали міжнародного симпозіуму, присвяченого 50-річчю ООН. – У., 1996.
6. **Ручка А.** К вопросу о политической элите современной Украины // ООН і майбутні покоління. Матеріали міжнародного симпозіуму, присвяченого 50-річчю ООН. – У., 1996.
7. **Бондаренко В.** Не делайте из Госкомрелигий темную лошадку, которая занимается неизвестно чем. // Вісник прес-служби УПЦ. – 2002 -Листопад - № 14.
8. Православні духовні цінності і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 21 березня 2003 р.
9. Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації. Матеріали Другої всесвітньої конференції. Київ, 23 травня 2003 р.
10. Конституція України. – К., 2000 р.
11. **Снігур С.** Проблема відновлення цінностей християнської моралі // Християнство на межі тисячоліть. – К., 2001.